

**ONOMASTIC MARKERS IN ROMANIAN FIXED STRUCTURES.
SOCIOLINGUISTIC AND CULTURAL PERSPECTIVES**

Mihaela Munteanu Siserman, Assoc. Prof., PhD, Technical University of Cluj-Napoca, Baia Mare Northern University Centre

Abstract: The specificity of any historically determined language is more visible on the level of idiomatic expressions (besides the other levels of language, from the phonetic and morphosyntactic ones to the stylistic and pragmatic ones). These (quasi)fixed structures accumulate, in their lexical-semantic core, an experience lived and / or imagined by a speaker from an ethnolinguistic community, an experience that is perpetuated for generations upon generations (see also the pragmatic function, apart from the usual linguistic functions, fulfilled by the analysed structures in communication and activated in a locutor's reported speech). Being "copies of reality", whether of the "real" or "imaginary" one (Dumistrăcel), these "linguistic isolations" may encapsulate in their construction an onomastic marker, transparent as regards identification, but, more often than not, opaque with respect to the motivation of its presence in the development of meaning. The present research aims at grouping these onomastic markers into different classes, according to the onomastic referent that can be determined, to which a structure of this kind refers. Folk etymology or contamination (see tufa de Veneția 'Venetian shrub', in which the Romanian noun tufă 'shrub' is "contaminated" by the German noun Tuff 'stone, rock'), the phonetic process of dissimilation, as in the phrase a fi bun de dus la balamuc 'to be fit to be taken to the madhouse' (< the toponym Malamuc) or the presence of certain ethnonyms (also) in the shape of adjectives / adverbs (a spune drept ca neamțul 'to speak plainly like the German', haine francești 'French clothing', a o șterge englezește 'to run away in an English manner') may clarify the meaning of an expression, even if some of these structures may appear deeply archaic to contemporary locutors.

Keywords: idiomatic expressions, linguistic isolations, transparent, opaque, paremiology.

1. Considerații preliminare

Domeniu lexicologic / lexicografic care nu a găsit (încă) un consens nici în ceea ce privește obiectul său de studiu, nici terminologia proprie, frazeologia, rămâne disciplina (ramura) lingvistică în curs de definitivare și de statuare a unui loc bine circumscris în cadrul științelor limbajului.

Fără a intra în dispute terminologice și taxonomice referitoare la unitățile frazeologice¹, în cercetarea de față ne propunem să analizăm, dintr-o perspectivă

¹ Reținem câteva dintre conceptele folosite de lingviștii preocupați de studiul acestui compartiment al limbii, cercetătorii neajungând, pe de o parte, la o unitate terminologică, iar pe de alta, la categoriile / tipurile unităților frazeologice: *expresie idiomatică, locuțiune, expresie frazeologică, idiotism, idiomatism, izolare (lingvistică), colocații, frazeme, parimii, frazeologism, unitate frazeologică, frazeme* (cf. Dimitrescu, 1958; Dumistrăcel, 1980, 2011; Hristea, 1984; Colțun, 2000; Podaru, 2012; Munteanu, 2013a etc.), unele dintre acestea aflându-se într-o relație de sinonimie și / sau echivalență sau realizând o relație hiperonimică.

sociolingvistică și culturală, structuri fixe al căror nucleu semantic conține / trimite la un nume propriu².

Așa cum semnala Butiurcă (2012), diferențele dintre variatele tipuri de structuri fixe (expresii, locuțiuni, construcții frazeologice) sunt justificate prin „variabila criteriilor de abordare”: de la unul structural (Boroianu, 1974) sau al funcționalității morfosintactice (Zugun, 2000) până la unul stilistico-funcțional (Dimitrescu, 1958; Slave, 1966; Zafiu, 2001). Citându-l pe Coșeriu (1970, *apud* Butiurcă, 2012), autoarea menționează cele trei clase de expresii identificate de lingvistul român: a) *texteme* (inclusiv propozițiile cu valoare metaforică); b) *frazeme* (sentințele, proverbele etc.); c) *locuțiuni* (inclusiv „termeni” neomogeni și nedefiniți).

Cu titlu de exemplu, vom reține în corpusul constituit, și proverbele, chiar dacă aceste structuri fixe, definite din perspective diferite³, fac obiectul de studiu al unei discipline înrudite frazeologiei, paremiologia.

1.1. Caracteristici ale structurilor fixe

Criteriile de identificare a structurilor fixe (indiferent de idiomul căruia îi sunt subscrise) vizează atât nivelul de suprafață al acestora (nivelul morfosintactic), cât și pe cel lexico-semantic, iar „fixitatea” lor este prezentă, indiferent de palierul operațional asupra căruia se reflectă. Astfel, blocarea morfosintactică a structurii fixe impune anumite categorii gramaticale și variante lexicale (singular / plural⁴; absența / prezența unor determinanți; forme arhaice / forme neologice etc.), precum în exemplele *a băga în boale*, *a bate câmpii*, *a alege pe sprânceană*, *a o lua la sănătoasa* etc. Forma morfosintactică impusă de unitatea frazeologică nu încadrează elementele constitutive flexionare ale acesteia (substantive, verbe, adjective, diferite forme pronominale) în clase defective, axa paradigmatică fiind blocată de ocurența acesteia în contextul structurii fixe. Cu toate acestea, variabilitatea / deblocarea (« déffigement ») expresiei fixe este posibilă prin / în uz:

1. *Atac la «bestii»! Lyon i-a scos cei mai mulți peri albi Realului...* (titlu articol online www.prosport.ro)

2) *Să moară de ciudă toate caprele vecinului!* (aluzie la expresia *să moară capra vecinului!*) (florinpeblog.wordpress.com)

3) *Raftul cu ultimele suflări* (titlul unui roman semnat de Aglaja Veteranyi) (vezi expresia *a-și da ultima suflare*).

În ceea ce privește blocarea semantică, în literatura de specialitate este menționat *caracterul non-compozițional* (i. e. necompoziționalitatea) specific acestui tip de structuri, în sensul că înțelesul „idiomatic” (Podaru, 2012: 311) nu rezultă din suma sensurilor / semnificațiilor unităților / lexemelor constitutive ale expresiei, ci este dat / construit de sensul unitar, global al expresiei în ansamblul ei.

² Vom utiliza conceptul de *nume propriu* în accepțiune lărgită, clasa designativă a acestuia acoperind atât onomastica deja clasicizată (antroponime, toponime cu subclassele lor semantice), cât și etnonime, crononime, nume de sărbători, „cromatonime” (nume de culori).

³ Statutul proverbelor a fost analizat (și disputat) din diferite perspective: literare (proverbul fiind considerat o specie a genului literar-folcloric); lingvistico-stilistice (fiind urmărite structura și caracteristicile de expresivitate); logice (proverbul reiterând un tipar logico-semantic al unei propoziții logice).

⁴ Cu referire la formele gramaticale impuse de structura idiomatică, facem precizarea că același sens idiomatic poate fi redat în limbi diferite prin categorii gramaticale diferite. De exemplu, „tiparul cognitiv” al sensului de apreciere / desconsiderare este exprimat prin același nucleu semantic (*ochiul*), expresia în limba română impunând pluralul substantivului, în timp ce limba franceză utilizează forma de singular: ro. *a vedea cu ochi buni / răi* (pe cineva) / fr. *voir* (quelqu'un) *de bon / mauvais oeil* (vezi și Butiurcă, 2012).

4) *Când aşchia sare departe de trunchi; Aşchia a sărit foarte, foarte departe de trunchi* (www.alisanagnostakis.com) (prin antifrază, cu aluzie la construcția paremiologică, într-o structură sintactică negativă: *Aşchia nu sare departe de trunchi*).

2. Structurile fixe – între autohton și universal

Competența expresivă (vezi Coșeriu, 1994, 2000, 2009) se realizează la nivelul individual al limbajului, dar întotdeauna în concordanță cu o anumită normă a limbilor istoric determinate (vezi *competența idiomatice*), și niciodată în relație de incongruență cu ceea ce Coșeriu definește prin *competența elocuțională*.

În consens cu opinia lingviștilor printre ale căror preocupări se află studiul structurilor fixe, afirmăm că specificitatea unei limbi se situează la nivelul frazeologic, expresiile (cvasi)fixe „traducând” un anume mod de asumare a extraverbalului, de raportare la realitate, de cele mai multe ori aceste structuri fiind considerate intraductibile (în sensul unei traduceri fidele, atât la nivel formal-structural / prozodic, cât și la nivel semantic, actul traductiv oferind, în majoritatea cazurilor, traduceri prin echivalare / parafrizare).

Cu toate acestea, atât convergențele, cât și divergențele dintre diferite sisteme idiomatice (*i. e.* limbi diferite), la nivelul structurilor fixe, pun în evidență caracterul lor „local” (prin referință la fapte istorice, de civilizație, evenimente specifice unei comunități lingvistice), dar cărora li se pot adăuga structuri a căror predispoziție spre universalitate este dată de recursul la repere / referințe / informații intrate deja într-un cod de cunoștințe universal împărtășite dincolo de granițe geografice, istorice sau de orice altă natură (a se vedea simbolurile antice sau biblice ori referințe la literatura universală). Menționăm câteva astfel de expresii (colocații, frazeologisme) în a căror structură este semnalată ocurența unui nume propriu; același statut colocativ, metaforizat este păstrat în diferite limbi (diferența fiind dată de trăsăturile morfosintactice definitorii fiecărui sistem idiomatice, cum ar fi preponderența compunerii în limba germană sau a unor adjective relaționale antroponimice în engleză (*Promethean, Sisyphian*)):

Structură fixă (ro.)	structură fixă (fr.)	structură fixă (it.)	structură fixă (en.)	structură fixă (germ.)
călcâiul lui Ahile	le talon d' Achille	il tallone di Achille	Achilles' heel	Achillesferse
mărul lui Adam	la pomme d' Adam	la mela di Adamo	Adam's apple	Adamsapfel
cutia Pandorei	la boîte de pandore	lo scrigno di Pandora	Pandora's box	die Büchse der Pandora
focul lui Prometeu	le feu de Prométhée	il fuoco di Prometeo	Promethean fire/heat	das Feuer des Prometheus
săgeata lui Cupidon	la flèche de Cupidon	la freccia di Cupido	Cupid's arrow	der Pfeil des Cupido
firul Ariadnei	le fil d' Ariane	il filo di Arianna	Ariadne's thread	Ariadnefaden
muncă de Sisif	un travail de Sisyphé	un lavoro da Sisifo	Sisyphian task	Sisyphusarbeit

Caracterul universal este prezent și în structurile fixe ale căror referințe sunt identificate în simbolistica mitologică sau în cea de origine biblică:

ro. *a avea ochi de Argus* – fr. *avoir les yeux d'Argus*⁵
 ro. *a fi în brațele lui Morfeu* – fr. *être dans les bras de Morphée*
 ro. *a da Cezarului ce-i al Cezarului* – fr. *rendre à César ce qui est à César*
 ro. *a trece Rubiconul* – fr. *franchir le Rubicon*
 ro. *a fi pâinea lui Dumnezeu* – fr. *C'est le pain du bon Dieu*
 ro. *a fi biciul lui Dumnezeu* – fr. *être le fouet du bon Dieu*
 ro. *a aștepta pe cineva ca pe Cristos* – fr. *attendre quelqu'un comme le Messie*⁶
 ro. *a purta, a duce pe cineva de la Ana la Caiafa* – fr. *renvoyer quelqu'un de Caïphe à Pilate*⁷

Statutul livresc al unor expresii fixe poate fi explicat (și) prin calchierea unor structuri de același tip (calcuri frazeologice⁸) din alte limbi, ceea ce le conferă totodată un caracter „transnațional”: În majoritatea acestor cazuri, traducerea directă este prezentă atât la nivelul de „suprafață” al expresiei (prin echivalenți morfosintactici (cvasi)identici sau aceiași tropi – metaforă, comparație, sinecdocă etc.), cât și la nivelul de „adâncime” (sensul structurii fixe):

ro. *a se culca odată cu găinile* ≈ engl. *go to bed with the chickens* ≈ fr. *se coucher avec les poules* = „a se culca (foarte) devreme”;

ro. *a arunca cuiva mănușa* ≈ engl. *to throw down the glove to somebody* ≈ fr. *jeter le gant a quelqu'un* = „a provoca (la duel) pe cineva”;

ro. *a apuca (a prinde, a lua) taurul de coarne* ≈ engl. *to take the bull by horns* ≈ fr. *prendre le taureau par les cornes* = „a înfrunța cu îndrăzneală o situație dificilă”;

⁵ Ocurențele onomastice în nucleul unei structuri fixe vor fi redate, cu titlu comparativ, în două sisteme lingvistice (română, respectiv franceză), structura semantică a celor două tipare frazeologice având aceeași semnificație. Dumitriu (2004) inventariază o serie de frazeologisme din limba franceză care conțin un nume propriu, lingvisti recurgând la o tipologizare a acestora în funcție de echivalentul onomastic în limba română. Astfel, au fost inventariate următoarele clase: a) frazeologisme al căror nume propriu este identic în cele două sisteme lingvistice (a se vedea exemplele menționate mai sus); b) frazeologisme care prezintă în limba franceză un nume propriu, echivalat în română printr-un alt nume propriu, uneori prin schimbare de clasă onomastică (antroponim > toponim): *a fi neam după Adam* – fr. *être cousins à la mode de Bretagne*; c) nume propriu în limba română care nu are corespondent o echivalare onomastică: *a avea rude la Ierusalim* – fr. *jouir d'une protection imméritée*; d) frazeologisme cu nume propriu în limba franceză al cărui echivalent românesc nu păstrează „urmele” vreunei referințe onomastice: *être dans les vignes du Seigneur* – *a fi beat criță*. Imposibilitatea echivalării în sisteme idiomatice diferite a unui / aceluiași reper onomastic este dată de puternica „ancorare”/ apartenență a acestuia la o cultură cu propriile sale referințe onomastice: *de pe vremea lui Pazvante Chiorul*; *a da ceva cu ocaua lui Cuza*; *a fi Cănuță om sucit* sau cele din limba franceză: *aller comme le Pont Neuf*; *arriver comme les pompiers de Nanterre*; *prendre Paris pour Corbeil*; *penser à la mort de Louis XVI*.

⁶ Pentru diferitele denumiri ale lui Cristos, a se vedea studiul lui Ion Bria disponibil la adresa online <http://www.crestinortodox.ro/religie/persoana-numele-iisus-hristos-69566.html>. În funcție de misiunea sa, de natura sa umană sau de descendența divină, de diferitele echivalente (grecești / ebraice), de complinirea locativă (pentru a distinge diferiți purtători ai aceluiași nume), textul scripturistic relevă următoarele denumiri: *Isus*, *Isus Cristos*, *Fiul lui Dumnezeu*, *Fiul Omului*, *Mesia*, *Răscumpărătorul*, *Mântuitorul*, *Isus din Nazaret* (*Isus Nazarineanul*).

⁷ Chiar dacă cele două structuri frazeologice fac apel la antroponime (parțial) diferite, referințele onomastice trimit la același moment din viața lui Isus - cel al procesului judecat de către Ana, sacerdot al iudeilor, Caiafa, preot și judecător evreu, Pilat, guvernator roman al Iudeii acelor vremuri. Indiferent de ocurența uneia sau a alteia dintre aceste referințe antroponimice contemporane cu Cristos în componența frazeologismului, valoarea semnificativă a expresiei în totalitatea sa trimite la o situație ezitantă, prin analogie cu referința scripturistică, persoana judecată sau cea care solicită rezolvarea unei cereri ori găsirea unei soluții la o problemă, fiind trimisă de la o persoană la alta.

⁸ Pentru diferitele tipuri de calcuri lingvistice (semantice totale / parțiale, gramaticale) și a diferitelor posibilități de combinare în funcție de nivelul de limbă, vezi DȘL 2001: 90-91.

ro. *a trăi (a se înțelege, a se iubi) ca câinele și pisica* ≈ engl. *Fight like cat and dog* ≈ fr. *vivre comme chien et chat* = „a nu se înțelege defel”.

3. Onomastica structurilor fixe

Cele două criterii de analiză a inventarului lexical, specific oricărui sistem idiomatic, operante și în cazul diferitelor tipuri de îmbinări fixe – semasiologic⁹ și / sau onomasiologic¹⁰ – pot fi complinite printr-un studiu care, pe de o parte, să identifice prezența unui reper onomastic indiferent de clasa căreia acesta îi aparține, iar pe de altă parte, să stabilească, acolo unde este cazul, originea, motivația care ar putea justifica ocurența numelui propriu în structura frazeologică, contribuind în același timp la construirea semnificațională a expresiei în ansamblul ei.

3.1. Clase onomastice identificate în structuri fixe românești

Clasele onomastice cel mai frecvent întâlnite în componența unei structuri fixe sunt antroponimele și toponimele, fiecare dintre acestea cu diferitele lor subdiviziuni. Ocurența reperelor onomastice este strâns legată (motivată astfel) de un eveniment referențial (istoric, cultural, literar, cutumial etc.) cunoscut, în general, de o comunitate etnolingvistică, referințe nominatoare cu o existență reală sau imaginară. Reperate în vorbirea familiară sau în textele literare, având o funcție evocatoare, specifică discursului repetat, aceste structuri preluate *tale quale* sau prin parafrază sunt creatoare de diferite efecte de sens: ambiguitate intenționată, persiflare, ironie etc.

a) antroponime: *a cârpi anteriorul lui Arvinte*, *a avea boala lui Calache*, *a da ceva cu ocaua lui Cuza*, *vrabia Mihai Viteazu* (obținută prin deraierea de la expresia familiară *vrabia mălai visează*), *a mânca pâinea lui Vodă*, *a fi de pe vremea lui Pazvante Chioru*, *e țara lui Papură Vodă*, *a umbla (teleleu) Tănase*, *a fi un Moș Teacă*, *a fi Cănuț om sucit*, *a turna pe cineva la hârdăul lui Petrache*, *a fi ca în târgul / satul / țara lui Cremene*, *a veni Moș Ene*.

Expresia *aceeași Mărie cu altă pălărie* impune un antroponim feminin sub forma sa populară nearticulată - *Maria* - devenit exemplificator pentru orice context (formal / informal) circumscris spațiului etnolingvistic și cultural românesc (*Maria*, *Ana*, *Ileana*, precum masculinele *Gheorghe*, *Ion*, *Vasile* reprezintă „antroponime cu valoare generică” (Felecan, 2014: 147-173): a se vedea prezența lor în bancuri, nume de firme – în special înscrise într-un

⁹ A se vedea diferitele tipuri de dicționare în care expresiile sunt ordonate alfabetic.

¹⁰ Perspectiva onomasiologică oferă posibilitatea stabilirii unor relații de sinonimie „frazologică”. C. Munteanu (2007, 2013b) propune diferite tipuri de relații sinonimice, de la cea *lexicală*, caracteristică pentru acest tip de relație semantică, bazată pe raporturi de asemănare între lexeme diferite, până la o relație sinonimică ce poate să se stabilească la alte nivele ale limbii: *sinonimie fonetică* (a se vedea sinonimia diferitelor alofone sau între forme fonetice aparținând unor registre diferite ale limbii – literar, popular, regional, arhaic etc.); *sinonimie afixală* (diferite afixe – sufixe / prefixe sinonime între ele; a se vedea, de exemplu, semnificația unor sufixe diminutive, a celor care exprimă un sens abstract sau cele cu ajutorul cărora se formează numele agentului), *sinonimie gramaticală* (morfologică și sintactică), *sinonimie frazeologică*, *sinonimia lexico-frazeologică* (*a o lua la fugă*, *a-și lua picioarele la spinare*, *a o lua la sănătoasa*, *a da bir cu fugiții* = „a fugi”) sau cea *paremiologică*. Printre alte tipuri de sinonimii, lingvistul menționează (citând-o și pe Mariana Andrei, de a cărei opinie se delimitează însă), *sinonimia onomastică* (antroponimică și toponimică), care se realizează, de exemplu, între antroponime ce trimit la același referent din mitologia greco-romană: *Afrodita* = *Venus*; *Odiseu* = *Ulise*; *Ares* = *Marte*; *Pallas Athena* = *Minerva* sau la referințe toponimice (sinonimia se stabilește, în acest caz, între denumiri ale aceluiași topos în diferite perioade istorice (din Antichitate până în perioada contemporană), în aceeași limbă sau în sisteme idiomatice diferite, în funcție de proximitatea cu sau influența altor comunități etnice: *Alba Iulia* = *Bălgrad*; *Baia Mare* = magh. *Nagybánya*; = germ. *Frauenbach* = magh. *Asszonypataka* (traducere după denomiția medievală latină *Rivulus Dominarum*).

circuit turistic rural, dar și în modele de completare a unor documente oficiale, cereri etc., situație în care „genericitatea” numelui este dublată de numele de familie *Popescu / Ionescu*¹¹.

b) etnonime¹²: Prezența unui etnonim în structura unui frazeologism poate să evidențieze trăsături definitorii, generice ale unui popor, de regulă cu o conotație pozitivă, atunci când expresia este autoreflexivă sau atunci când aceasta iterează o stereotipie etnică; conotația negativă poate să fie prezentă în cazul unor prejudecăți sau când caracteristici specifice cu referire etnică sunt filtrate prin percepția altei comunități¹³.

Etonimele cu frecvența cea mai mare reperate în structuri fixe românești sunt cele care au o referință istorică și culturală reală (diferite contacte ale românilor în anumite perioade istorice):

Germania: referința etnonimică se realizează cel mai adesea prin substantivul / adjectivul popular **neamț**:

- *a lua luleaua **neamțului*** („a se îmbăta”, a se vedea sensul anecdotic al expresiei consemnat de Dumistrăcel, 2001: 260-261);

- starea de ebrietate, dar care trimite la un anumit autocontrol, specific poporului german, este surprinsă și în structura *a merge drept ca **neamțul***.

- trăsătura definitorie a popoarelor germanice de a vorbi direct, „fără ocolișuri”, de a spune „lucrurilor pe nume” este „încapsulată” în formule de tipul *a spune drept, ca **neamțul***, expresie frazeologică sinonimă într-un registru cromatic cu *a spune verde în față* (cf. *infra*);

- jocul de cuvinte creat de deformarea rezultată din pronunțarea unor consoane dentale (surd / sonor: [t] / [d] conduce la asocierea „termică” din colocația substantivală *cald **nemțesc***, prin asociere deformată cu cuvântul german *kalt* (expresia preluând sensul din limba de origine - „frig”) (cf. Dumistrăcel, *op. cit.*, 262);

- același adjectiv, **nemțesc**, în forma sa de plural, devine sinonim cu *orășenesc*, marcând astfel o dublă opoziție, diatopică și diastratică, cu adjectivul *țărănesc*: *haine **nemțești***, colocație sinonimă, tot în registru vestimentar, după moda apuseană, cu *haine **frâncești*** (< *frânc*: nume generic dat în trecut occidentalilor de origine latină (cf. *dexonline*));

- ocurența formei de feminin a adjectivului din structura *a ajunge **nemțoaică*** este rezultatul unui transfer semantic și morfologic dinspre un adjectiv relațional înspre un substantiv ce desemnează un statut socioprofesional, „calificând” profesional persoana care exercită meseria de *gubernantă* (cf. Șăineanu, 2001, IV: 34);

Franța: *Să-ți trăiască **franțuoaica!*** (formulă-urare adresată măgulitor bărbaților însoțiți de o femeie tânără, în special în perioada postpașoptistă, în care contactele culturale româno-franceze erau foarte intense, „ai noștri tineri la Paris” întorcându-se cu o franțuoaică; apelativul care desemnează etnia subiectului din formula de tip urare nu reproduce întotdeauna originea reală a acestuia, *franțuoaica*, în cazul acesta, putând desemna o persoană de orice altă naționalitate (europeană, îndeosebi) sau putând reprezenta la fel de bine

¹¹ A se vedea genericele *John Smith, Horst Müller, Robert Martin* în diferite cutume onomastice.

¹² Nu ne vom referi la statutul oscilant pe care numele de popoare îl au în diferite limbi (de exemplu, în limba română și franceză) ca substantive comune / substantive proprii, divergență provocată și de ortografierea diferită cu minusculă / majusculă a numelor de popoare sau a locuitorilor unei țări, localități etc.

¹³ Expresia idiomatice *a o șterge **englezește*** își găsește ecoul în limba franceză într-o structură asemănătoare *filer à l'anglaise*, în timp ce referința etnonimică în engleză, una franțuzească: *to take **frech** leave*. A se vedea, totodată, modul în care sunt percepute și filtrate obiceiuri diferențiatore și conotate pozitiv / negativ ale popoarelor nordice, occidentale în raport cu cele din Balcani sau ale locuitorilor aceleiași comunități lingvistice, dar diferențiate diatopic între nord și sud (o perspectivă a actului numirii privind influența balcanismului asupra antroponimelor din spațiul public românesc actual, vezi în Felecan, 2014: 174-200).

pe „soția / iubita țigancă” celui căruia i se face urarea, dar cu precădere într-un registru argotic: *Hai să-ți trăiască franțuzoica, barosane!* (<http://www.dictionarurban.ro>).

Alte semnificații date de prezența unor etnonime:

- „alteritatea negativă” (Dumistrăcel, 2001: 154, care preia conceptul de la Coșeriu (1994)) traduce o comunicare în care locutorul îl percepe pe interlocutorul său (cu roluri interșanjabile) ca nefiind capabil (sau mimând imposibilitatea) să înțeleagă mesajul transmis: *a se face neamț, a vorbi nemțește, a fi chinez;*

- conotația temporală „din vechime, cu mult timp în urmă” este dată de însăși „vârsta” popoarelor invocate în expresia *de când cu jidovii și cu tătarii* (Șăineanu, III: 286), ce își găsește echivalentul în structura în al cărei nucleu există o referință antroponimică autohtonă: *de pe vremea, din timpul lui Pazvante Chioru;*

- necredința sau, mai precis, desemnarea unor comunități religioase (creștine / necreștine) este confirmată printr-o semnificație conotată negativ (uneori întărită de contextul distribuțional): *liftă rea* (*liftă* < cu trimitere la un etnic lituanian) devine o expresie injurioasă (dată în trecut de credincioșii ortodocși celor de altă religie, iar prin extensiune semantică, desemnându-i pe cotropitori) (cf. *dexonline*, Șăineanu, III: 320, Dumistrăcel, 2001: 213).

c) personaje biblice și sărbători religioase:

Referințele biblice cel mai frecvent întâlnite în frazeologismele românești gravitează în jurul denotației Creatorului și al celor două mari momente cristice: Nașterea și Învierea, ocurențele acestora acoperind o sferă foarte variată de semnificații: a) ritualic-creștine: *a lua / a da Paști*; b) temporale: *La Paștile calului, cailor / ~ murgului; din an în Paști / ~ în Crăciun* (a se vedea și expresia cu un reper generic *la Sfântu' Așteaptă*); *de la Ispas la Crăciun; cât și zici Doamne-ajută!* c) trăsături caracteriale: *femeia e tot femeie și în ziua de Paști*; d) șansa, norocul (neașteptat și / sau nemeritat): *a descălecat Dumnezeu la* (cutare); *a-i pune Dumnezeu mâna în cap; a-l apuca pe Dumnezeu de un picior*; e) autoritate invocată cu valoare de evidență incontestabilă, peremptorie a celor afirmate: *a se jura pe toți sfinții (scriși în) din calendar*; f) lipsa, absența credinței (și prin extrapolare, a unui sens, noimă): *a nu avea niciun Dumnezeu; a nu avea nici sfânt, nici Dumnezeu.*

„Transparența” unor astfel de structuri este dată de „citirea” corectă prin asocierea semantică a expresiei în ansamblul ei cu anumite practici, obiceiuri tradiționale autohtone, uneori prin antifrază: *nevoiașul și prostul și în ziua de Paști postește; a se potrivi ca braga (ca fasolea) în ziua de Paști; Crăciunul al sătului și Paștele al fudului; când umblă la Crăciun în cămașă, la Paști umblă cu cojoc.*

Caracterul paremiologic este dat și de sintaxa frazeologică juxtapusă ori prin diferite raporturi de coordonare: *Domnu' a dat, Domnu' a luat; Ajută-te singur și Dumnezeu te va ajuta; Dumnezeu te ajută, dar nu îți și bagă în traistă* (cf. Zanne, 2006).

d) toponime:

■ toponimia frazeologică este legată, în genere, de situații anecdotice, devenite repere cu putere evocatoare, independente de circumscrierea spațială, și utilizate în contexte discursive ce depășesc frontierele spațiului evocat. Astfel, *a nimerit (ca) orbul Brăila* devine sinonim pentru „etalonul stăruinței temerare” (Dumistrăcel, 1997, 2001), toponimul fiind comutabil în alte contexte și adaptat în funcție de orizontul geografic al locutorului cu *Suceava* sau *Vaşcăul*;

■ schimbarea bruscă, neașteptată de atitudine sau de comportament a cuiva își găsește corespondent verbal în structura fixă *a întoarce precum trenul la Ploiești* ori forma sa prescurtată *a o întoarce ca la Ploiești*, reper toponimic legat de construirea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a căilor ferate ce făceau legătura între București-Ploiești și Ploiești-

Predeal, călătorul plecat din București spre Ardeal fiind nevoit să aștepte în gară la Ploiești schimbarea locomotivei de la „cap la coadă”, această schimbare dându-i senzația că se întoarce în aceeași direcție dinspre care a venit;

■ o serie de toponime identificate în inventarul frazeologic românesc sunt circumscrise unui spațiu carcerar, invocat și / sau imprecizat adesea în sprijinul unei justiții „populare” pentru cei aflați în afara legii sau ale căror fapte sunt reprobabile:

- *a fi bun de dus la Văcărești* (închisoare din apropierea Bucureștiului);

- *Târșorul te mănâncă!* (prescurtare de la oiconimul *Târgușor*, unde pe vremuri a fost un batalion disciplinar, devenit închisoare de femei);

- *a băga (a pune la gherlă), mânca-te-ar gherla!*, semnificația de *carceră* fiind dată de detoponimizarea numelui orașului transilvănean *Gherla*, recunoscut încă din secolul al XVIII-lea, din vremea Mariei Tereza, ca „închisoarea centrală a Transilvaniei” (*Carcer Magni Principatus Transilvaniae*), în perioada comunistă, orașul devenind un reper pentru opresiunea regimului asupra elitei intelectuale românești;

■ prin fenomenul *disimilării* primei consoane a numelui mănăstirii prahovene *Malamuci* și al detoponimizării, loc care îi adăpostea pe alienații mintal, a rezultat expresia *a fi bun de dus la balamuc*, spațiu asimilat „casei de nebuni”;

■ în unele dintre studiile sale, C. Munteanu (2009, 2013) vorbește de o anumită „acuitate auditivă” a unor izolări, precum ar fi *a auzi câinii din / în Giurgiu*, fiind vorba de un auz foarte fin, ascuțit, capabil să perceapă la distanță zgomote emise la limita de jos a percepției umane auditive. Dintr-o perspectivă stilistico-sintactică, Zafiu (2001: 245) înscrie expresia în sfera „consecutivei cu sens superlativ”, *îți dau una de / încât ....*, astfel definindu-se din punct de vedere semantic *bătaia strașnică*;

■ predispoziția tipic umană spre bârfă, spre a produce zarvă, vâlvă sau spre a divulga un secret făcându-l de interes public, este redată de expresia rimată în diferite scheme sintactice: de coordonare: *bate toba în Moldova și se-aude la Craiova*; de subordonare: circumstanțială consecutivă *bate toba la Craiova, de s-aude în Moldova* sau circumstanțială relativă *bate toba în Moldova c-a murit mătușa Dobra*; ultima rimă își găsește explicația în obiceiul străvechi, ce depășește granițele spațiului autohton, de a anunța în târg, întreaga comunitate, prin diferite instrumente de percuție, vestea / informația / decizia / dată / luată / transmisă de conducător;

■ dintre referințele toponimice străine reținem prezența oiconimului italian *Veneția*, în colocația nominală *tufă de Veneția*. Înregistrată de dicționare ca expresie aparținând limbajului familiar (vezi definițiile *dexonline* sau argotic (<http://www.123urban>)), expresia desemnează o persoană ignorantă, lipsită de cunoștințe într-un anumit domeniu. Motivația asocierii vegetalului *tufă* cu un toponim determinativ își poate găsi justificarea printr-o contaminare sau etimologie populară cu substantivul din geologie *tuf* (pl. *tufuri*) și cu lexemul de origine germană *Tuff* („piatră”). Folosit în special ca material de construcții, *tuful* (de Veneția) desemnează o rocă sedimentară de origine calcaroasă sau vulcanică, de culoare albă, exploatată în Alpii Dolomitici italieni (în NE Italiei, deci și în regiunea Veneției). Resemantizarea expresiei într-un registru argotic se explică atât prin „ușurimea” pietrei respective, caracterul său spongios, pufos, cât și prin faptul că Veneția, fiind un oraș maritim, lagunar, are o vegetație săracă (cf. Dumistrăcel, 2001: 442-444).

e) nume de culori („cromatonime”):

Cromatică structurilor fixe românești cuprinde o paletă variată de culori, de la lipsa culorii (*albul*), trecând prin întreg spectrul cromatic până la *negru*, cromatică asociată în sfera universului uman unor semnificații identice sau diferențiatore, în funcție de comunitatea cărora le aparțin: (*a fi, a deveni*) *negru de supărare, roșu de mânie, (a fi, a se face) alb ca*

varul etc. Reținem câteva astfel de structuri ale căror referințe se regăsesc în cutumele comportamentale și în stările psiho-afective ale ființei:

◆ spaima „zilei de mâine” și a neputinței de a-și asigura existența este „mântuită” prin reflexul omului chibzuit de a economisi bani în vremuri „albe” pentru situații cu care se poate confrunta la un moment al vieții (imposibilitate fizică, financiară sau de altă natură a „zilelor negre”); în plan frazeologic, situația este redată prin invocarea unei structuri care face evidentă opoziția cromatică alb / negru: *a strânge bani albi pentru zile negre*. Prin antifrază, expresia „răsturnată” creează efecte de sens contrare înțelesului originar: *Unii strâng bani albi pentru zile negre, iar alții strâng bani negri pentru zile și nopți albe* (Delcă, 2014);

◆ aspirațiile irealizabile ale cuiva, ale găsirii a ceva ce este imposibil de găsit își au, la nivelul expresiei verbale, corespondentul cromatic în sintagma „cai verzi”, al căror „denotat” întărește semnificația frazeologică tocmai prin imposibilitatea reperării acestuia într-o lume factuală, reală (vezi acțiunea suspendată a subiectului pornit „în căutarea verdelui cabalin” (Munteanu, 2013: 64-70): *(a visa) cai verzi pe pereți, a umbla după cai verzi pe pereți*;

◆ metafora „textilă” servește ca „acoperiș” verbal pentru o acțiune temerară, dusă până la capăt: *a merge, a se judeca până în pânzele albe* (prin asociere cu activitatea de a obține, prin albire, țesăturile imaculate). Pe lângă această semnificație „laică”, expresia înregistrează și un sens conotat religios, anume cel de „până la moarte, până la capăt”, semnificație dată de asocierea, în registru creștin, al albului cu pânza cu care era acoperit cel mort (≈ giulgiu): *a urmări pe cineva până în pânzele albe* (cf. Dumistrăcel, 2001: 329-330);

◆ tot o metaforă „textilă” – creată pe sensul primar al verbului *a îndruga*: „a toarce lână sau cânepă în fire groase și puțin răsucite, necesare pentru anumite țesături” (*dexonline*), procedeu tehnologic în care se folosesc cu precădere firele *uscate* – stă la baza sensului familiar al expresiei *a îndruga (la) verzi și uscate*, cu sensul de a „toarce” vorbe fără noimă, fără rost, nimicuri, baliverne, asociere posibilă între țesătura (textilă), a cărei suprafață și textură trebuie să fie netede, și textul, al cărui sens se construiește pe baza respectării anumitor parametri, „standarde” de coeziune și coerență (a se vedea diferitele modele ale gramaticilor textuale: Beaugrande & Dressler, 1981, Coșeriu, 1997, Vlad, 1994, 2003);

◆ simbolistica diferitelor culori poate fi interpretată într-un registru al succesiunii vârstelor biologice ale omului. Astfel, culorii verzi îi este asociată metaforic tinerețea, puterea, „floarea” vârstei, în timp ce bătrâneții îi corespunde albul, prin numire directă – *om cu pleoape albe* - sau prin metonimie: *a avea ghiocei la tîmple*. Acceptarea / non-acceptarea vârstei, mai ales a celei dinspre „apusul” vieții, transformă blocarea expresiei fixe în variabilitate, prin adăugarea unor cuantificatori acesteia, mai ales la nivel discursiv:

Noi cei în putere și cu câțiva ghiocei la tîmple trebuie să formăm educația celor tineri de azi

(www.facebook.com/fortacivica)

Am o vârstă...nu prea avansată dar la care mă pot lăuda cu ceva ghiocei la tîmple ....și poate ceva mai mult (<http://tink3rbe11.wordpress.com/2013/05/15/zambesc-ghioceii/>).

4. Concluzii

Prezența unui reper onomastic în structuri fixe poate fi justificată, pe de o parte, de existența unor „universalii” frazeologice, ce depășesc granițele spațiale și temporale circumscrise unei limbi istoric constituite. Pe de altă parte, structurile fixe sunt puternic ancorate spațial și temporal în comunitatea etnolingvistică care le-a produs. Nucleul onomastic identificat are, de cele mai multe ori (a se vedea și cazurile unor jocuri de cuvinte create / cerute de elementele prozodice ale frazeologismului, antroponimul sau toponimul fiind unul inventat), o referință directă, strâns legată de cultura, istoria, cutumele autohtone.

„Transparența” acestor izolări lingvistice va face posibilă decriptarea expresiei doar în urma unei lecturi conotative, marcate stilistic, rezultat al unui proces de recuperare metaforică a sensului literal, denotativ, nemarcat al structurii respective. Preluând teoria coșeriană privind funcționarea tripartită a limbajului, putem afirma că, la nivel frazeologic, limba (palierul idiomatic al limbajului) este *enérɡia*, potențialitate creatoare deschisă în formule combinatorii nelimitate (*sprâncene de bătrânețe ninse*, metaforă pentru un om a cărui vârstă a trecut de „primăvara vieții”). În majoritatea cazurilor, procesul de metaforizare implică parcurgerea unui drum de la sensul propriu, denotativ, literal al lexemului / sintagmei, trecând printr-o fază intermediară, în care unitatea lexicală primește statut de metaforă de limbă (« *dérivé de langue* »), spre stadiul de metaforă creatoare (« *dérivé de discours* »), manifestă la nivelul individual al limbajului (cf. Rădulescu, 2005: 224-226; Coșeriu, 2009: 167-197).

Bibliografie

- Beaugrande, R. de, Dressler, W., 1981, *Introduction to Text Linguistics*, London and New York: Longman Linguistics Library.
- Boroianu, Ioana, 1974, *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unități frazeologice* (I), în „Limbă și Literatură”, nr. 1.
- Butiurcă, Doina, 2012, „Locuțiuni / expresii și tipare cognitive”, in *Limba română*, nr. 3-4, an XXII, Revistă de știință și cultură, Chișinău.
- Colțun, Gh., 2000, *Frazeologia limbii române*, Chișinău: Editura Arc.
- Coșeriu, Eugen, 1994, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom XXXIII, Seria A, Lingvistică, Iași.
- Coșeriu, Eugen, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, Chișinău: Editura Știința.
- Coseriu, Eugen, 1997, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma: Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, La nuova Italiana Scientifica.
- Coșeriu, Eugen, 2000, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău: Editura Arc.
- Coșeriu, Eugen, 2009, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Dimitrescu, Florica, 1958, *Locuțiunile verbale în limba română*, București: Editura Academiei.
- Delcă, Dumitru, 2014, <http://www.citatepedia.ro/>
- DȘL – *Dicționar de științe ale limbii* (Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan), București: Nemira.
- Dumistrăcel, Stelian, 1997, *Expresii românești. Biografii-Motivații*. Iași: Editura Institutul European.
- Dumistrăcel, Stelian, 1980, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumitriu, Dana-Marina, 2004, *Ça tombe comme à Gavreulette. Frazeologisme franceze cu nume propriu*, Craiova: Editura Aius.
- Felecan, Daiana, 2014, *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale: de la paradigme teoretice la practici discursive*, Cluj-Napoca: Editura Mega, Editura Argonaut.
- Hristea, Theodor (coord.), 1984, *Sinteze de limba română* (ediția a III-a), București: Editura Albatros.
- Munteanu, Cristinel, 2007, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspective lingvisticii integrale*, Pitești: Editura Independența Economică.
- Munteanu, Cristinel, 2009, *Acuitate auditivă în expresii idiomatice românești*, in *Limba română*, nr. 5-6, an XIX, Revistă de știință și cultură, Chișinău.

Munteanu, Cristinel, 2013a, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași: Editura Institutul European.

Munteanu, Cristinel, 2013b, „Tipuri de sinonimie”, în *Limba română*, nr. 9-12, an XXIII, Revistă de știință și cultură, Chișinău.

Podaru, Alina, 2012, „Idiomaticitatea și expresiile idiomatice în italiană și română”, in *Philologica Jassyensia*, An VIII, nr. 1 (15), 2012, pp. 309-318, disponibil online http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VIII_1_Podaru.pdf.

Pop, Iuliana-Daniela, 2012, *Expresii fixe cu termeni cromatici în franceză și română*, rezumat al tezei de doctorat disponibil online <http://www.unibuc.ro/>

Rădulescu, Anda, 2005, *Théorie et pratique de la traduction*, Craiova: Editura Universitaria.

Slave, Elena, 1966, *Structura sintagmatică a expresiilor figurate*, în *LL*, 1966, an. XI, pp. 397-413.

Șăineanu, Lazăr, 1996, *Dicționar universal al limbii române* (volumele I – V), Iași: Mydo Center.

Vlad, Carmen, 1994, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca: Dacia.

Vlad, Carmen, 2003, *Textul aisberg. Teorie și analiză lingvistico-semiotică* (ediția a II-a revăzută și adăugită), Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București: Editura Universității.

Zanne, Iuliu A., 2006, *Proverbele românilor. O antologie esențială de Constantin Zărnescu*, Cluj-Napoca: Dacia.

Zugun, Petru, 2000, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași: Tehnopress.

Sitografie

<http://www.dictionarurban.ro>

<http://www.123urban.ro/>